

Rozdział I. Podstawowe problemy i pojęcia prawa karnego

Literatura: *M. Cieślak*, O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary, NP 1969, Nr 2; *D. Danecka*, Konwersja odpowiedzialności karnej w administracyjną w prawie polskim, Warszawa 2018; *R.A. Duff*, Penal Communications: Recent Work in the Philosophy of Punishment, Crime and Justice 1996, vol. 20; *J. Kochanowski*, Subiektywne i obiektywne granice sprawstwa, Warszawa 1985; *M. Królikowski*, Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności, Warszawa 2005; System Prawa Karnego, t. 1. Zagadnienia ogólne, Warszawa 2010; *B. Nita*, Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym, Sopot 2008; System Prawa Karnego, t. 2. Źródła prawa karnego, Warszawa 2011; System Prawa Karnego, t. 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności karnej, Warszawa 2013.

§ 1. Racjonalizacja karania

Prawo karne bierze swoją nazwę stąd, że jest zespołem norm określających sposoby karania, czyli wymierzania sprawiedliwości za wyrządzone zło. Opiera się ono na przekonaniu, że **istnieje etycznie słuszna potrzeba wyrównania zła, w której kara jest właściwą reakcją na rodzące je zdarzenie.** 1

Odpowiedzialność karna wywodzi się z relacji retrospektywnej, stanowi powiązanie podmiotu z jego poprzednim zachowaniem. Obok tego odpowiedzialność funkcjonuje w wymiarze relacyjnym, a zatem jest odpowiedzią społeczeństwa na zachowanie się sprawcy. 2

Ponadto, jest formą rozliczenia się przez sprawcę ze skutków swojego postępowania wobec pokrzywdzonego i wspólnoty obywateli. Mówi się również o prospektywnym wymiarze odpowiedzialności, licząc na to, że jej poniesienie przez sprawcę może powodować pewne zmiany w przyszłości, np. skłonić daną osobę do przestrzegania prawa. 3

- 4 Konstrukcyjnie rzecz ujmując, **odpowiedzialność karna wyrasta z istoty czynu człowieka i jego wolności**. Z zasady godności człowieka wywodzimy założenie, że jesteśmy wolni w wyborach moralnych i podejmujemy racjonalne decyzje. Zły wybór i jego negatywne skutki rodzą potrzebę poniesienia odpowiedzialności za swoje zachowanie. Tak pojmowana podstawa odpowiedzialności karnej jest podyktowana kulturą prawną i rozwojem myśli etycznej. Obecnie oznacza to założenie, że możemy ponosić odpowiedzialność za skutki naszego postępowania, które możemy przewidzieć, a dzięki temu możemy zostać rozliczeni z wyboru, którego dokonamy. Ta perspektywa, zakładająca, że wina wyrażona w wyborze, jakiego dokonała jednostka, uprzedzona formalnie o naganności takiego czynu, stanowi punkt wyjściowy dla rekonstrukcji podstaw odpowiedzialności – jest miarą dojrzałości etycznej społeczeństwa. Sprawia także, że prawo karne uzyskuje legitymację w zasadach i regułach konstytucyjnych, a także staje się częścią demokratycznego państwa prawa.
- 5 Proces karania uzyskał z czasem racjonalizację pozytywistyczną. Kara kryminalna pojmowana jest wtedy już nie tylko **retrospektywnie**, lecz również – i to co najmniej w tym samym stopniu – **prospektywnie**, w celu korekty zachowania potencjalnych sprawców. Prosty i intuicyjny sens karania „zło za zło” został przekształcony w złożony państwowy mechanizm ochrony społecznej przy użyciu kar, odwołujący się do założeń aksjologicznych danego państwa. W konsekwencji prawo karne stało się sformalizowanym środkiem reakcji społecznej przez instytucje państwa na przestępstwo.
- 6 Z tego powodu **prawo karne jest bardzo podatne na wpływy polityczne**. Ogólnie rzecz ujmując, kształt prawa karnego jest wynikiem tego, na ile w systemie prawnym urzeczywistniane jest demokratyczne państwo prawa, na ile w polityce funkcjonowania państwa ujawniają się tendencje autorytarne, ile w nim populizm penalnego i manipulacji opinią publiczną co do rozmiaru przestępczości i konieczności surowej walki z przestępcami. Powinno być bowiem tak, że odpowiedzialność karna dotyczy tylko najpoważniejszych, świadomych i celowych naruszeń istotnych dla społeczeństwa dóbr prawnych. Pogląd ten wywodzi się z uznanych zasad odpowiedzialności karnej jednostki; państwo, dążąc do rozliczenia sprawców przestępstw powinno równocześnie dbać o to, by wymiar sprawiedliwości karnej nie naruszył gwarancji indywidualnych, zwłaszcza wobec osób, w odniesieniu do których winy zachodzi wątpliwość. Obecnie zauważamy w polskim wymiarze sprawiedliwości karnej wyraźne tendencje do zwiększenia represyjności, którym towarzyszy lekceważenie wymiaru gwarancyjnego, a zatem realnej ochrony praw obywatelskich.

§ 2. Podstawowe pojęcia związane z prawem karnym

I. Odpowiedzialność karna

Podstawą karania w prawie karnym jest stwierdzenie **relacji sprawstwa**, która rodzi możliwość egzekucji odpowiedzialności karnej. Z formalnego punktu widzenia dla ustalenia relacji sprawstwa czynu zabronionego konieczna jest:

- 1) **identyfikacja czynu sprawcy**, a zatem określenie w jakiej konfiguracji, treści i stopniu zaawansowania zamachu został on popełniony, jak również potwierdzenie, że to konkretne zachowanie sprawcy wypełnia matrycę, jaką stanowi ustawowy zakaz karnej;
- 2) **ustalenie przestępności czynu**, czyli potwierdzenie, że zaszła suma warunków przewidzianych w art. 1 KK, która pozwala uznać dany czyn sprawcy za bezprawny (sprzeczny z ustawą), karalny (zagrożony pod groźbą kary), karygodny (stopień naruszenia dobra jest taki, że czyn nie może być ze społecznego punktu widzenia zlekceważony), i w końcu – zawiniony (nie nastąpiła żadna okoliczność, która zakłóciłaby tak bardzo sytuację motywacyjną sprawcy, że nie można od niego wymagać zachowania zgodnego z prawem).

Ponoszenie odpowiedzialności karnej sprowadza się do obłożenia sprawcy **stygmatyzacją** – potępieniem ze względu na to, co uczynił, jak również nałożenia na niego konkretnej **dolegliwości** w postaci kar kryminalnych oraz innych środków reakcji karnoprawnej. Odpowiedzialność ta ma zawsze charakter osobisty i indywidualny, taki charakter mają również kary kryminalne. Taki charakter odpowiedzialności karnej wynika z indywidualizacji podstaw tej odpowiedzialności i zerwania z odpowiedzialnością zbiorową. Przestępność jest bowiem ustalana w odniesieniu do ściśle określonej osoby w związku z jej osobistym udziałem w popełnieniu danego czynu zabronionego.

Wyróżnia się **odpowiedzialność karną sensu stricto** (tylko za **przestępstwa**) oraz **sensu largo**, która obejmuje odpowiedzialność nie tylko za przestępstwa, lecz również za przestępstwa i wykroczenia skarbowe oraz za wykroczenia. W związku z tym, dla precyzyjnego określenia odpowiedzialności karnej we właściwym (ściśłym) sensie wskazuje się na odpowiedzialność karną za przestępstwa. Odpowiedzialność karna w znaczeniu szerokim jest szczególnym rodzajem odpowiedzialności prawnej. Nawiązując do klasycznego podziału prawa na następujące gałęzie: cywilne, karne i administracyjne, należy odpowiednio wskazać na podstawowe i odrębne rodzaje odpowiedzialności prawnej, tj.: cywilną, karną i administracyjną.

II. Przepis karny

- 9 **W pozytywistycznym porządku prawnym, podstawowym źródłem prawa jest przepis prawa (prawny).** Podstawowym źródłem przepisów prawa karnego jest ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny¹.

Przepis karny (karnoprawny) jest jednostką redakcyjną tekstu prawnego, z którego rekonstruujemy treść zakazu karnego. Z uwagi na wymóg ustawowej określoności prawa karnego, przepis karny jest zawsze przepisem ustawy, czyli jego określoną jednostką redakcyjną (artykułem, paragrafem, ustępem albo punktem). Przepis karny, jako podstawa rekonstrukcji zakazu, powinien być zrozumiały i precyzyjny, a jego interpretacja powinna być ścisła.

Przepisy karne określają podstawy i konsekwencje odpowiedzialności karnej za przestępstwa. Są one nośnikami określonych norm i zasad, przypisywanych warunkom odpowiedzialności karnej. Cele ustanowienia, a co za tym idzie – również interpretacji przepisu karnego muszą być ściśle identyfikowane z funkcją ochrony określonych dóbr, których naruszenie jest karygodne ze społecznego punktu widzenia.

Zasadniczo można wyróżnić dwa podstawowe rodzaje przepisów karnych. Do pierwszej grupy należy zaliczyć **przepisy generalne, określające podstawy i konsekwencje odpowiedzialności karnej**. Zawarte są one w części ogólnej Kodeksu karnego i dotyczą z reguły wszystkich przestępstw, a wyjątkowo – tylko ich określonych kategorii. W tym zakresie można wskazać na przepisy dotyczące podstaw odpowiedzialności karnej (przedmiot badań – **nauki o przestępstwie**) oraz przepisy dotyczące reakcji karnoprawnej (przedmiot badań – **nauki o karze**). Do drugiej grupy należy zaliczyć **przepisy określające dany typ czynu zabronionego**, które zawarte są w części szczególnej Kodeksu karnego oraz innych ustawach karnych. W tym zakresie, przepis karny przede wszystkim określa typ czynu zabronionego pod groźbą kary kryminalnej. Przepis taki w szczególności składa się z części opisującej czyn zabroniony oraz sankcji karnej, czyli części opisującej kary grożące za popełnienie tego czynu zabronionego.

Wymaga się, aby przepisy prawa karnego miały charakter systemowy, czyli zupełny i wzajemnie spójny. Przepisy Kodeksu karnego składają się na tzw. **kodeksowe prawo karne**, zaś przepisy karne innych ustaw karnych (w tym również innych kodeksów) składają się na tzw. **pozakodeksowe prawo karne**. Wszystkie te przepisy składają się na **system prawa karnego**.

¹ Tekst pierwotny: Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553. Aktualnie obowiązujący tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.

III. Czyn zabroniony

Każdy akt karania musi znaleźć umocowanie w fakcie popełnienia konkretnego deliktu, tzn. podstawy karania w postaci czynu (zabronionego zachowania). Zasada ta w części obowiązuje również w prawie karnym skarbowym, prawie wykroczeń, jak również w publicznym i niepublicznym administracyjnym i dyscyplinarnym prawie karania. Pojęcie czynu zabronionego (*sensu largo*) nie jest więc określeniem występującym wyłącznie w prawie karnym, lecz w całym prawie karania (penalnym). Dlatego konieczne jest podkreślenie, że czyn zabroniony w prawie karnym to czyn zabroniony określony w ustawie karnej, tzn. w ustawie, w której prawodawca określił podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwo, a zatem w ustawie, w której określony typ czynu zabronionego opatrzył sankcją karną przewidującą karę kryminalną. Omawiane pojęcie stanowi więc swoisty, konwencjonalny w nauce prawa karnego, skrót myślowy dla pojęcia **czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary**. 10

Podstawą odpowiedzialności karnej jest przestępstwo, a podstawą przestępstwa jest określony czyn zabroniony. **Odpowiedzialności karnej podlega jedynie sprawca czynu zabronionego zagrożonego karą kryminalną w ustawie** (zob. art. 1 KK). Prawo karne określa karalne zamachy na dane dobro chronione. Sposoby niepożądanego zamachu na dobro są opisywane jako **typy czynów zabronionych**, obwarowane groźbą nałożenia na sprawcę kary. Typizacja polega na identyfikacji takich zachowań, które zdaniem ustawodawcy są typowym i karygodnym sposobem działania na szkodę wartości podzielanych w społeczeństwie (np. życie, zdrowie, własność). Opisuje się je w postaci charakterystyki niepożądanego zachowania. Ustawodawca zobowiązany jest określić to zachowanie w sposób odpowiednio precyzyjny, aby można było w sposób stosunkowo łatwy zidentyfikować granice zakazu i ustalić, jakie postępowanie jest zakazane (karalne), a jakie dozwolone. Ustawowe określenie danego typu czynu zabronionego odbywa się zatem poprzez wskazanie jego podstawowych i koniecznych szczególnych cech (**znamion ustawowych**). Wyrazem tego jest przepis art. 115 § 1 KK, który stanowi, że czynem zabronionym jest zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej. Podstawą czynu zabronionego jest czyn człowieka pojmowany jako jego uzewnętrznione zachowanie stanowiące rezultat jego wewnętrznych procesów psychicznych. Czyn człowieka ma więc dwoistą „psychiczno-fizyczną” naturę, zawiera komponenty **ze sfery przeżyć sprawcy** (np. pragnienie doprowadzenia innej osoby do czynności seksualnej) oraz **ze sfery** względem niego **zewnętrznej, realnej** (np. konkretne przymuszenie do poddania się współżyciu seksualnemu), przy czym

wskazane dwa elementy czynu są nierozzerwalne i równoważne. Dlatego też czyn zabroniony pod groźbą kary określa się poprzez wskazanie jego znamion należących odpowiednio do **strony podmiotowej i przedmiotowej**.

ZADANIE WARSZTATOWE

Podдай analizie typ czynu zabronionego opisany w art. 190a KK i rozróżnij znamiona opisujące stronę przedmiotową i podmiotową. Zwróć uwagę zwłaszcza na znamiona „uporczywości” i „nękania”. Czy pierwsze z nich wyraża powtarzalność zachowania, czy też zły i złośliwy zamiar nękańcego?

- 11 Dzięki typizacji otrzymujemy – mówiąc obrazowo – formę, za pomocą której wykrawamy z całości zachowania sprawcy interesujący nas fragment, badając czy wszystkie znamiona typu czynu zabronionego zostały wypełnione. Jeśli tak, to możemy konkludować sprawstwo konkretnego czynu zabronionego i przejść do badania, czy sprawca działał w takich warunkach, które uzasadniają jego odpowiedzialność karną (np. czy nie działał w stanie niepoczytalności lub w obronie koniecznej).

Zgodnie z zasadami obowiązującej techniki prawodawczej, przepis kar-ny określający przestępstwo jest konstruowany poprzez wskazanie jego znamion². Przywołane normatywne reguły wynikają z tradycyjnie i powszechnie stosowanej w nauce prawa karnego generalnej metody rekonstrukcji treści każdego typu czynu zabronionego, wyróżniając jego określone rodzajowo znamiona ustawowe. Wyróżnia się następujące znamiona ustawowe:

- 1) podmiotu typu czynu zabronionego, określające jego sprawcę;
- 2) strony przedmiotowej typu czynu zabronionego, określające karalne zachowanie się sprawcy oraz
- 3) znamiona strony podmiotowej typu czynu zabronionego, określające karalny psychiczny stosunek sprawcy do swojego karalnego zachowania.

Niektórzy wskazują ponadto na znamiona przedmiotu ochrony, tj. jego – niewyrażoną wprost w ustawowym opisie typu czynu zabronionego – cechę określającą charakter rodzajowego i indywidualnego dobra prawnego, podlegającego karnoprawnej ochronie przez przepis, w którym wskazano ten typ czynu.

² Zob. § 75 i n. rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20.6.2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 283).

ZADANIE WARSZTATOWE

Na podstawie analizy art. 199 § 3 KK opisz, na czym ma polegać czyn zabroniony, wskazany w tym przepisie. W szczególności zastanów się nad kwalifikacją zachowania sponsorów tzw. galerianek, czyli dziewcząt pozostających w relacji seksualnej z osobą, która dba o ich potrzeby materialne.

IV. Sprawca

Odpowiedzialności karnej może podlegać wyłącznie **sprawca czynu zabronionego**. Pojęcie sprawcy staje się w ten sposób podstawowym i często używanym pojęciem prawa karnego. W prawie karnym nierzadko korzysta się również z pojęcia **sprawcy przestępstwa**, co oznacza sprawcę czynu zabronionego, w odniesieniu do którego aktualizują się wszystkie przesłanki odpowiedzialności karnej. Dla określenia sprawcy, w prawie karnym najczęściej używa się zaimka osobowego: „kto”. Tak też dzieje się w kluczowym dla zasad odpowiedzialności karnej art. 1 § 1 KK. Zawarto tam następujące sformułowanie: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony...”. Jego normatywny sens sprowadza się do stwierdzenia, że odpowiedzialności karnej podlega tylko sprawca czynu zabronionego. W tym znaczeniu pojęcie sprawcy jest tożsame z kar-noprawnym wyrażeniem „kto”.

Pojęcie sprawcy wywodzi się z języka potocznego i związane jest z czynnością polegającą na „sprawianiu czegoś”, czyli stwarzaniu czy kreowaniu określonych zdarzeń. W prawie karnym pojęcie to uzyskało jednak samodzielny status i odrębne ściśle określone, specjalistyczne znaczenie. Jakkolwiek geneza i pierwotny sens tego pojęcia ma konotacje czasownikowe, to jednak w prawie karnym pojęcie sprawcy przede wszystkim określa podmiot (sprawczy) czynu zabronionego.

Sprawcą czynu zabronionego może być wyłącznie osoba fizyczna (człowiek). Zgodnie z obowiązującym prawem, odpowiedzialność karną może ponosić wyłącznie człowiek, który w chwili popełnienia czynu zabronionego ukończył 17 lat. W wyjątkowych przypadkach, wskazana dolna granica wieku odpowiedzialności karnej wynosi 15 lat (zob. art. 10 KK).

Wszelkie jednostki organizacyjne (np. podmioty zbiorowe, w tym osoby prawne) z mocy ustawy nie podlegają odpowiedzialności karnej, przez co nie mogą być uznane za sprawcę czynu zabronionego. W tym zakresie obowiązuje tradycyjna zasada prawa karnego: *societas delinquere non potest* (łac.: jednostka zbiorowa nie może popełniać przestępstw). Istota tej zasady opiera się na podstawowym założeniu, że **karygodne naruszenie określonego dobra prawnego jest w ostatecznym rozrachunku re-**

zultatem zachowania człowieka, nawet, gdy realizuje on to zachowanie w ramach określonej jednostki organizacyjnej. W warunkach karnoprawnych oznacza to bezwzględną konieczność identyfikowania ściśle określonej osoby fizycznej jako sprawcy danego czynu zabronionego, również w sytuacji, gdy czyn ten jest wypadkową zachowania wielu różnych podmiotów i określonych mechanizmów (sytuacyjnych determinantów ich zachowania). Realizacja przywołanej zasady, w niektórych przypadkach obiektywnie nie jest możliwa.

Od pojęcia sprawcy należy odróżnić pojęcie **sprawstwa**, czyli sposobu sprowadzenia określonej szkody. Sprawstwo jest synonimem łańcucha, który wiąże skutek z zachowaniem konkretnej osoby, a mówiąc inaczej zaangażowania się konkretnej jednostki w naruszenie dobra prawnego.

- 14 Czyn zabroniony można popełnić na różne formalne sposoby. W prawie karnym sposoby te wyróżnia się ze względu na **etapy popełnienia czynu zabronionego** oraz **konfiguracje osobowe** w popełnieniu czynu zabronionego. W nauce prawa karnego pierwsze najczęściej określa się mianem **form stadialnych popełnienia przestępstwa** czy też **etapami w pochodzie przestępstwa** (zob. art. 13–17 KK). Sprawca czynu zabronionego może więc go popełnić w formie usiłowania, gdy ostatecznie nie udaje się mu naruszyć dobra prawnego, oraz dokonania, kiedy wieńczy swoje dzieło skutkiem w postaci realizacji znamion czynu zabronionego. Do wyjątków należy odpowiedzialność za jeszcze wcześniejszy etap **przeddokonania** niż usiłowanie, czyli za przygotowanie. Druga grupa sposobów realizacji znamion typu czynu zabronionego określa się mianem tzw. **form zjawiskowych** lub mówi się o **postaciach współdziałania przestępnego** (zob. art. 18–24 KK). Dana osoba może zostać sprawcą czynu zabronionego działając samodzielnie (w formie sprawstwa pojedynczego), wspólnie i w porozumieniu z inną osobą (w formie współsprawstwa), sprawstwa kierowniczego albo polecającego. Możliwe jest również niesprawcze przyczynienie się do popełnienia czynu zabronionego przez inną osobę w formie nakłaniania (określanego ustawowo mianem podżegania) albo pomocnictwa.

ZADANIE WARSZTATOWE

Na tle art. 189a KK zastanów się, na czym może polegać „dopuszczenie się handlu ludźmi”, zarówno w kontekście sposobu realizacji znamion typu czynu zabronionego w różnych konfiguracjach osobowych, jak i w postaciach przeddokonania. W następnej kolejności zapoznaj się z treścią art. 115 § 22 i sprawdź wcześniejszą odpowiedź.

V. Dobro chronione

Pojęcie dobra chronionego za pośrednictwem prawa karnego (dobra chronionego prawem) występuje w tekście ustaw karnych stosunkowo rzadko (np. w art. 25 § 1 KK). Jest ono jednak podstawowym pojęciem języka karnistycznego. Dotyczy ono bowiem kwestii dla prawa karnego fundamentalnej, a mianowicie realizacji jego podstawowej, ochronnej funkcji.

Celem ustanowienia i stosowania prawa karnego jest ochrona określonych dóbr ogólnospołecznych. Dobra te sprowadzają się do **istotnych wartości, na których społeczeństwo opiera swoje pozytywne i pożądate relacje społeczne**. Konstruktywna doniosłość tych wartości dla całokształtu stosunków społecznych czyni je dobrami ogólnospołecznymi. Naruszenie niektórych z tych dóbr jest na tyle społecznie niebezpieczne, że staje się karygodne. Jeżeli w związku z tym naruszenie danego dobra społecznego poddane zostaje kryminalizacji, czyli staje się czynem zabronionym, wówczas dobro to otrzymuje status dobra prawnego. W omawianym znaczeniu, przedmiotem karnoprawnej ochrony przepisu karnego, określającego dany typ czynu zabronionego, jest określone dobro prawne.

Jednocześnie, w codziennym, życiu dobra społeczne nie są chronione w sposób absolutny. Inaczej większość czynności dnia codziennego nie byłaby możliwa (np. jazda samochodem). Dlatego też kluczową rolę dla ustalenia początku bezprawności naruszenia dobra powierzono **regułom ostrożności**, czyli pewnym zasadom postępowania z dobrem, które jakkolwiek nie gwarantują pełnego bezpieczeństwa, to wprowadzają pożądany poziom gwarancji dla dobra. Przykładem są zasady sztuki medycznej, które znacząco redukują niepowodzenie w realizacji procedur leczniczych.

ZADANIE WARSZTATOWE

Porównując sposób typizacji art. 177 § 1 i 2 oraz art. 178a § 1 KK zastanów się, jakie dobro prawne jest chronione przez wskazane zakazy karne, jak również jaka jest intensywność ataku na to dobro, która została objęta zakresem zakazu. Jaką rolę odgrywają w obu tych przepisach reguły ostrożności? Jaki jest sens typizacji art. 178a § 1 KK?

Dobro karnoprawnie chronione stanowiące podstawę ustawowej typizacji czynu zabronionego ma **charakter ogólny (rodzajowy)**. Odnosi się ono bowiem do określonej generalnej wartości ogólnospołecznej (np. życie i zdrowie albo mienie). Odzwierciedleniem takiej klasyfikacji jest przede wszystkim podział przestępstw w części szczególnej Kodeksu karnego. Przepisy karne określające dane przestępstwo (typ czynu zabronionego) powinny i z reguły są formułowane w taki sposób, że ich popełnienie równoznaczne

jest z naruszeniem takiego dobra. W każdym razie, stwierdzenie popełnienia danego czynu zabronionego wymaga rekonstrukcji jego naruszenia.

- 16 Popełnienie przestępstwa (czynu zabronionego) z reguły związane jest również z naruszeniem **dobra o charakterze indywidualnym**, tzn. przysługującego danej osobie. W ten sposób, obok dóbr rodzajowych, wyróżnia się także dobra indywidualne, podlegające karnoprawnej ochronie. Rekonstrukcja naruszenia takiego dobra stanowi podstawę wskazania pokrzywdzonego przestępstwem. Trzeba również podkreślić, że im bardziej zsubiektywizowane jest konkretne dobro (a zatem wiąże się z prywatnością konkretnej jednostki), tym większa jest możliwość dysponowania nim przez jednostkę, a w konsekwencji zniesienia przestępności czynu przez zgodę na naruszenie tego dobra (np. zgwałcenie możliwe jest dopiero wtedy, kiedy następuje przełamanie zgody na współżycie seksualne).

Zasadniczo, naruszenie określonego dobra indywidualnego jest równoznaczne z naruszeniem dobra rodzajowego (np. w ramach przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu). Jednak obowiązujące prawo karne zawiera odstępstwa od tej zasady. Możliwe jest naruszenie dobra indywidualnego bez naruszenia dobra rodzajowego (np. w ramach przestępstw przeciwko wierzycielom, gdzie dobrem indywidualnym jest majątkowy interes wierzyciela, a dobrem rodzajowym podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego), jak również naruszenie dobra rodzajowego bez naruszenia dobra indywidualnego (np. w ramach przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów).

W zależności od powodów wprowadzenia zakazu, jeżeli następuje wielość wartości, które obejmujemy ochroną prawnokarną, mówimy o **podstawowych i uzupełniających** w danej typizacji **dobrach chronionych**.

ZADANIE WARSZTATOWE

Zastanów się nad racjami umieszczenia zakazu utrwalania wizerunku innej osoby w trakcie czynności seksualnej, przewidzianej w art. 191a § 1 KK w rozdziale XXIII „Przestępstwa przeciwko wolności”, a nie w rozdziale XXV „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”.

VI. Pokrzywdzony

- 17 Jakkolwiek przestępstwo jest zawsze zamachem na ważne dobro ogólnospołeczne, to jednak często w następstwie przestępstwa zostaje **naruszone indywidualne dobro określonej osoby**, która staje się w ten sposób **pokrzywdzonym przestępstwem**. Status pokrzywdzonego związany jest

Nb. 16–17

z określonymi uprawnieniami procesowymi i chociażby z tego względu wymaga on normatywnego określenia.

Pojęcie pokrzywdzonego zostało zdefiniowane w art. 49 § 1 KPK, zgodnie z którym jest to „osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo”. Prawo karne wiąże więc formalnie akt pokrzywdzenia wyłącznie z bezpośrednim naruszeniem określonego indywidualnego dobra prawnego. Wyłącza to z kręgu pokrzywdzonych wszystkie te osoby, które co prawda w następstwie popełnienia przestępstwa doznały uszczerbku na swoich dobrach tylko pośrednio. Przy czym, naruszenie dobra prawnego pojmowane jest w szerokim znaczeniu przedmiotowym, ponieważ obejmuje nie tylko naruszenie, lecz również zagrożenie dla dobra prawnego, co dotyczy przestępstw popełnianych w formie przygotowania lub usiłowania oraz tzw. przestępstw z zagrożenia (dla dobra prawnego).

Pokrzywdzony jest stroną postępowania karnego. Może on działać poprzez swojego pełnomocnika w osobie adwokata lub radcy prawnego (zob. art. 87 § 1 i art. 88 KPK). Za pokrzywdzonego, który nie jest osobą fizyczną, czynności procesowych dokonuje organ uprawniony do działania w jego imieniu. W razie śmierci pokrzywdzonego, jego prawa mogą wykonywać osoby najbliższe, a wobec ich braku – prokurator (zob. 52 § 1 KPK).

W tradycyjnym ujęciu prawa karnego pokrzywdzony nie odgrywał znaczącej roli. Jest ono bowiem pojmowane jako reakcja państwa na czyny szkodliwe społecznie. W tym ujęciu, pierwszoplanowym „pokrzywdzonym” jest społeczeństwo, a w szczególności dobra ogólnospołeczne. Przestępstwo jest wtedy przede wszystkim konfliktem pomiędzy sprawcą a społeczeństwem. Taka klasyczna filozofia prawa karnego stawia faktycznego pokrzywdzonego (konkretną osobę) na dalszym planie, co bezpośrednio przekłada się na jego pośrednią rolę procesową. Współczesne prawo karne odchodzi jednak od tego modelu, na rzecz istotnego zwiększenia roli pokrzywdzonego. Związane jest to przede wszystkim z realizacją funkcji kompensacyjnej prawa karnego, czyli założenia, aby prawo karne przewidywało również środki odszkodowawcze i zadośćuczynienie dla osoby dotkniętej negatywnymi skutkami czynu zabronionego.

Należy odróżniać pojęcie pokrzywdzonego od **poszkodowanego**. Pierwszy jest osobą pokrzywdzoną przestępstwem, drugi zaś – osobą, której wyrządzono szkodę w ujęciu cywilnoprawnym. Oczywiście może dojść do sytuacji, w której pokrzywdzony będzie jednocześnie poszkodowanym, stąd regulacja karna przewiduje możliwość stosowania środków kompensacyjnych (naprawczych, takich jak odszkodowanie lub zadośćuczynienie

18

za doznaną krzywdę), a jeśli określenie rozmiaru i charakteru tych środków byłoby nadmiernie utrudnione można orzec zamiast nich nawiązkę (zob. rozdział Va KK „Przepadek i środki kompensacyjne”). Jednocześnie, od dużej nowelizacji z 2015 r., po likwidacji tzw. powództwa adhezyjnego, które umożliwiało prowadzenie przed sądem karnym postępowania o ustalenie szkody i jej naprawienie, orzeczenie odszkodowania lub zadośćuczynienia, czy też nawiązki, nie stoi na przeszkodzie wytoczeniu powództwa w postępowaniu cywilnym.

VII. Przestępstwo

- 19 **Przestępstwo stanowi podstawę odpowiedzialności karnej, co czyni go centralnym pojęciem całego prawa karnego.** Znajduje to dobitny wyraz m.in. w podstawowej zasadzie prawa karnego: *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* (łac.: nie ma przestępstwa bez ustawy, nie ma kary bez ustawy). Oznacza ona m.in., że na konkretną osobę może być nałożona kara jedynie za takie naruszenie zakazu karnego, które ze względu na dodatkowe przesłanki odpowiedzialności karnej będzie stanowiło przestępstwo.

Pojęcie przestępstwa nie jest bezpośrednio zdefiniowane w ustawie. Rekonstruuje się je w oparciu o treść przesłanek odpowiedzialności karnej, określonych w art. 1 KK. W związku z tym przyjmuje się, że **przestępstwem jest bezprawny czyn człowieka zabroniony, zagrożony karą kryminalną, społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy, a ponadto zawiniony**. Podstawą przestępstwa jest czyn zabroniony, ponieważ przestępstwem jest czyn zabroniony o koniecznych cechach przestępnych.

Przestępstwo definiuje się w oparciu o przesłanki odpowiedzialności karnej, które nadają mu strukturalny charakter, co znowu pozwala wyróżnić pojęcie **struktury przestępstwa**. Jest nią uporządkowany zespół elementów, które pozostają ze sobą w ściśle określonych relacjach i muszą wszystkie zajść, aby można było mówić o przestępności danego czynu zabronionego. Struktura przestępstwa jest w nauce prawa karnego kwestią sporną, i to już chociażby na poziomie wskazania liczby jej elementów.

W mowie potocznej często używa się pojęcia przestępstwa jako synonimu dowolnie definiowanego zachowania karygodnego. Wobec tego konieczne jest podkreślenie, że przestępstwem może być tylko takie zachowanie, które zostało stypizowane w ustawie jako czyn zabroniony pod groźbą kary kryminalnej, i w odniesieniu do którego spełnione zostają przesłanki indywidualnej odpowiedzialności karnej.

Ustawodawca określa w ustawie karnej, w głównym zakresie w części szczególnej Kodeksu karnego, dany typ czynu zabronionego pod groźbą kary. W tytulaturze rozdziałów używa on tamże określenia „przestępstwa”. Jest to wynikiem konwencji, zgodnie z którą dane przestępstwo utożsamia się z określonym typem czynu zabronionego. Wtedy ustawowa treść tego czynu pozwala nazwać to przestępstwo w określony sposób. Konwencja ta jest więc skrótem myślowym, uprawnionym z tego względu, że – jak już wskazano wcześniej – przestępstwem jest czyn zabroniony o cechach przestępnych. W tym kontekście należałoby podkreślić, że w ustawie określony typ czynu zabronionego definiuje określony typ przestępstwa. W ustawie mowa więc o generalnym typie przestępstwa, a nie o rzeczywiście popełnionym przestępstwie, które może być stwierdzone wyłącznie przez sąd w konkretnej sprawie.

W nauce prawa karnego klasyfikuje się przestępstwa, a właściwie ustawowe typy przestępstw, w oparciu o wiele różnych kryteriów. Służy to przede wszystkim właściwej ocenie rzeczywistego charakteru danego typu przestępstwa. Zagadnienie podziału przestępstw zostanie omówione w dalszej części. W tym miejscu należałoby wskazać na najważniejszy podział przestępstw na **zbrodnie i występki** (zob. art. 7 KK). Jest on wynikiem przyjęcia w polskim prawie karnym zasady, że **wykroczenie** nie jest przestępstwem. Prawo wykroczeń jest więc odrębnym działem prawa karnego *sensu largo*.

Pojęcie przestępstwa funkcjonuje w prawie karnym jako pojęcie normatywne. Jednak fenomen przestępstwa, tak jak fenomen samego prawa karnego, nie sprowadza się bowiem wyłącznie do płaszczyzny normatywnej (stanowionej i stosowanego prawa), lecz również do płaszczyzny pozanormatywnej, które wręcz stanowi podstawę tej pierwszej. Przestępstwo w ujęciu filozoficznym sprowadza się przede wszystkim do określonego aksjologicznego modelu podstawy odpowiedzialności karnej. Współczesne polskie prawo karne opiera się w tej mierze na **koncepcji przestępstwa jako wspólnotowego konfliktu społecznego**. Jest to konflikt pomiędzy sprawcą – naruszcicielem norm (dóbr) społecznych a ogółem społeczeństwa, jako twórcą i beneficjentem tych dóbr. Celem społeczeństwa, państwa i prawa karnego jest zaś, zgodnie z tą koncepcją, rozwiązanie tego konfliktu przy pomocy instrumentów karnoprawnych. Efekt ten nie sprowadza się jednak wyłącznie do oddziaływania negatywnego (wymierzeniu dolegliwości osobistej sprawcy i odstraszeniu karą wymierzoną sprawcy pozostałym członków społeczeństwa), lecz również (co najmniej w tym samym stopniu) do oddziaływania pozytywnego (wychowanie sprawcy

20

i społeczeństwa w duchu przestrzegania norm społecznych, jak również poprzez kompensację wyrządzonej szkody).

VIII. Kary

- 21 **Prawo karne, co zaznaczono już wcześniej, to prawo karania, co znowu czyni pojęcie kary kolejnym podstawowym pojęciem prawa karnego.** Prawo karne przewiduje kary o specyficznej treści i funkcji. Nie są to więc jakiegokolwiek kary, lecz kary kryminalne. Pojęcie kary kryminalnej pozwala odróżnić je od kary innego rodzaju (np. kary za wykroczenia, kary dyscyplinarnej lub kary administracyjnej).

Zdefiniowanie kary kryminalnej powinno być oddzielone od zagadnienia jej uzasadnienia. Definicja kary nie inkorporuje norm ani zasad, które będą stanowiły część uzasadnienia istnienia kary kryminalnej. Instytucja nazywana karą musi zatem spełniać jednocześnie cztery warunki:

- 1) musi być dolegliwością (utrata pewnych dóbr) i potępieniem;
- 2) musi być wymierzona za złamanie prawnych reguł;
- 3) jej adresat musi być sprawcą przestępstwa;
- 4) musi być wymierzona i wykonana przez uprawnioną do tego przez system prawny władzę.

Istnieje konieczność rozdzielenia uzasadniania pewnej stałej praktyki społecznej (w znaczeniu szerszej instytucji społecznej) od uzasadniania poszczególnej akcji podjętej w jej ramach. Ponieważ instytucja społeczna jako taka musi być osadzona w określonym kontekście społecznym i etycznym, jej legitymizacja jest wynikiem wzajemnego wspierania się wielu rozważań, które tworzą w miarę spójny obraz. Kiedy już instytucja ta zostaje w ten sposób uzasadniona, konkretne działania wnioskujące w praktyce z jej funkcjonowania są zorientowane przede wszystkim na zapewnienie prawidłowego funkcjonowania tej instytucji, a więc ich podjęcie wynika przede wszystkim z faktu istnienia pewnej regularnej praktyki społecznej i ma charakter retrospektywny, wynikający z wymogów wcześniej wprowadzonej instytucji. W związku z tym konieczne jest rozróżnienie uzasadnienia ogólnej praktyki karania od wymiaru kary w konkretnym przypadku. Czym innym jest uzasadnienie istnienia systemu karnego, który w pełni gotowości czeka na to, aby móc funkcjonować, a czym innym jest określenie momentu, w którym zostanie on uruchomiony w konkretnym przypadku w określony sposób. Uzasadnienie istnienia kary koniecznie musi być związane z odwołaniem się do szeregu argumentacji dotyczących wspólnych dóbr, wartości i celów społeczności, w której zakorzeniona zostaje dana instytucja.

Nb. 21

Karanie jest praktyką, która spełnia sześć następujących warunków:

- 1) istnieje zespół reguł kierujących ludzkim postępowaniem („reguły pierwotne”);
- 2) istnieją jednostki, które są zdolne do postępowania zgodnego lub niezgodnego z tymi regułami, stosownie do swej woli, zdolne do dokonywania tego wyboru racjonalnie, zdolne do rozważenia zagrożenia karnego jako jednej z przesłanek rozumowania;
- 3) istnieje procedura („podmiot władzy”) wymierzania określonej dolegliwości („kary”) osobie, która nie dostosowała swojego postępowania do reguł pierwotnych;
- 4) istnieją reguły, które wiążą postępowanie niezgodne z regułami pierwotnymi z określonymi karami;
- 5) zakłada się jako ogólną zasadę znajomość reguł pierwotnych i wtórnych przez poddanych ich wymogom obywateli;
- 6) wymierzenie kary w konkretnym przypadku jest zasadniczo uzasadnione zachowaniem sprzecznym z regułami postępowania w przypadku, gdy można było postąpić inaczej.

Uzasadnienie kary kryminalnej nie daje się sprowadzić do jednolitej odpowiedzi, lecz wymaga ustosunkowania się do kilku pytań. **Dlaczego stosujemy karę kryminalną** (dlaczego karzemy w ogóle)? Jest to pytanie o uzasadnienie kary *in abstracto*; kogo możemy ukarać (**dlaczego wymierzamy karę konkretnej jednostce**)? Jest to pytanie o uzasadnienie wyboru adresatów w wymiarze kary w konkretnym przypadku. Jak surowo możemy ukarać (**dlaczego wymierzamy tej jednostce taką, a nie inną karę**)? – Jest to pytanie o uzasadnienie rodzaju i surowości w wymiarze kary w konkretnym przypadku. 22

Wyróżnia się system kar kryminalnych i system zagrożeń karami kryminalnymi. W pierwszym przypadku chodzi w istocie o katalog wszystkich rodzajów kar kryminalnych, w drugim zaś – o generalną prawodawczą koncepcję zagrożeń karami kryminalnymi w systemie typów czynów zabronionych. Katalog kar kryminalnych jest zawarty w art. 32 KK, który stanowi, że karami są: grzywna, ograniczenie wolności, pozbawienie wolności, 25 lat pozbawienia wolności, dożywotnie pozbawienie wolności. W polskim prawie karnym przewidziano więc pięć rodzajów kar kryminalnych, przy czym trzy ostatnie polegają na pozbawieniu wolności, a dwie ostatnie mają charakter kar wyjątkowych, czyli przewidzianych w kilku szczególnych przypadkach (najcięższych zbrodni).

Zasadą jest, że za dane przestępstwo orzeka się tylko jedną karę kryminalną. Wyjątkowo, w przypadkach wskazanych w ustawie można kumulatywnie orzec karę grzywny i pozbawienia wolności (zob. art. 33 § 2